

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כו, תשל"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

הדיבור העברי בארץ-ישראל במאה שעברה לפני אליעזר בן-יהודה

תפקידו החשוב של אליעזר בן-יהודה כחלוץ השפה העברית המדוברת אינו מוטל בספק, והיה לחלק בלתי נפרד מתולדות הציונות בימינו. אולם עם התפתחות המחקרים על חיי היהודים בארץ ובתפוצות גוברת ההכרה, כי בן-יהודה לא חולל נס של "תחיית-המתים", אלא ע"י קנאתו והתמדתו היה מקיץ נרדמים, אשר פעל ובנה על יסודות קיימים של ידיעת השפה ודיבורה בארץ ובחורל. ואין בכך כדי להמעט מגדולתו, אלא כדי להעמיד את עבודתו בפרספקטיבה היסטורית נכונה יותר.

"תחיית הלשון העברית בימינו היא ... תופעה, שיש בה כדי לצודד את נפשו... של כל מי שמעוניין בחיי האומות והלשונות, בין שהוא בן ברית ובין שאינו בן ברית", כתב זאב חומסקי, חוקר השפה מארה"ב¹. והנה נפל בחלקו של מי שאינו בן ברית לחקור, באיזו מידה הייתה השפה העברית בשימוש כשפת דיבור חילונית בין היהודים בא"י במאה הי"ט, עוד לפני שאליעזר ודבורה בן-יהודה עלו לארץ בקיץ 1881. מלומד צעיר, ד"ר טיודור פֶּרפֵּיט,

1. "הלשון העברית בדרכי התפתחותה" (הוצ' ראובן מס, ירושלים

1967), 'עמ' 252.

התעניין בשפה העברית, כשבא לארץ כמתנדב ב-1964, ולמד באוניברסיטה העברית מפי הפרופסור חיים רבין, לימד ספרות עברית במרכז ללימודי המזרח התיכון של אוניברסיטת טורונטו בקאנדה ובאוניברסיטאות באנגליה, ועכשיו נתמנה לקתדרה ע"ש אחד-העם לעברית מודרנית בבית-הספר ללימודי המזרח ואפריקה באוניברסיטה של לונדון. הוא עיין בספרות הענפה על תולדות היישוב במאה הי"ט, משנת 1800 ועד 1882, באנגלית, בעברית ובשפות אחרות, לרבות מקורות, שלא נחקרו די הצורך, כגון תזכירים פנימיים של נציגים דיפלומטיים אנגליים למשרד החוץ בלונדון, ספרי נוסעים וחוקרים, שעברו בארץ הקודש, ואף דו"חות של מיסיונרים ומשומדים, שפעלו בקרב יהודי היישוב, ולשם כך היו זקוקים לשפה משותפת אתם. המחבר גם סייר בארץ ושוחח עם אנשים שונים, ושמע זיכרונותיהם על שפת הדיבור בדור הקודם. מחקרו המקיף פורסם בכתב-העת ללימודים שמיים של אוניברסיטת מנצ'סטר, אנגליה, בסתיו 1972.²

הוא מציין בהקדמה את ההנחה הרווחת, כי עד לבואו של בן-יהודה לארץ בשנת 1882, הייתה השפה העברית שפה "מתה", וכי רוב היהודים האשכנזים דיברו יידיש, ואילו בני העדות הספרדיות והמזרחיות דיברו ערבית או לאדינו, ורק

Dr. Tudor V. Parfitt: "The Use of Hebrew in Palestine, 2
1800-1822", Journal of Semitic Studies, Manchester, Vol. 17,
No. 2, Autumn, 1972, pp. 237-252

שקידתו ועקשנותו של א' בן-יהודה ובני משפחתו ומכריו חוללו את נס תחיית השפה העברית כשפה מדוברת. הפול מכירים בתפקיד השפה בחיי האומה במשך כל הזמן הזה כלשון הקודש, כלשון התפילה וכלשון לימודים וגם כנושא הספרות העברית וההשכלה. ואין חולקים על ניצוצי הדיבור העברי פה ושם בין יהודי התפוצות ואף בארץ ישראל³.

המחבר סוקר מה שידוע על מספר היהודים בארץ במחצית הראשונה של המאה הי"ט מתוך כתבי נוסעים כמו י"ל בורקהארט, ט' טובלר, ל"א פראנקל ואחרים, והוא מסיק, כי בתנאים של אותו זמן לא יכלו למסור מספרים מדויקים, אלא אומדנים וניחושים, וכי באוכלוסייה היהודית היו ירידות רבות מחמת פגעי הטבע (רעידת האדמה של 1837) ומחלות, אך גם הוספות בגלל עליית יהודים, שבאו למות ולחזק בארץ הקודש. אלה באו קצתם מאירופה המזרחית והמרכזית, ורבים מהמרכזים של יהודים ספרדיים, כגון קושטא, איזמיר וסלוניקי, צפון אפריקה, וקצת מארצות המערב, מהודו ומתימן. לפי העדויות דיברו האשכנזים שביניהם יידיש, והספרדים – לאדיגו. אולם כשנפגשו יחד, ולא הייתה להם שפה משותפת אחרת, דיברו עברית. הרבה יהודים ספרדים ידעו ערבית, אך היא לא שימשה כלשון משותפת בין היהודים, בעיקר מפני שהאשכנזים לא ידעו ערבית ואף התנגדו ללימודה.

---

3. י' קלחנר: "הדיבור העברי בארץ-ישראל במאה ה-15" ספר השנה של א"י, א' (1923), עמ' 114-117.
חיים רבין: "עברית מדוברת לפני 125 שנה", לשוננו לעם, מחזור יד, תשכ"ד, עמ' 111.

אפילו במאה הי"ט, כאשר בדרך כלל לא ידעו נשים יהודיות בגולה עברית, היו נשים בארץ שדיברו בשפה זו – כך מעיד המשומד יוסף וולף וגם השר משה מונטיפיורי ביומניו.

גם חומסקי⁴ מציין, כי "השימוש בלשון העברית כשפת הדיבור בא"י לא היה נדיר, ולא היה בו משום חידוש בשום זמן ותקופה, לרבות המאה התשע עשרה..."

והוא מוסיף: "לא ייפלא אפוא, שכשנתכנסו עשרים ושמונה הזקנים והרבנים, אשכנזים וספרדים בבית-הועד של החכם-באשי בירושלים בשנת 1855 כדי לשמוע לדעתו של ד"ר לודויג א' פראנקל בדבר ייסוד בית-ספר על שם ש' לָמֶל, התנהלו כל הדיונים... בעברית". אמנם הוא מציין, כי בבית ספר זה, כמו בזה של "כל ישראל חברים" במקוה ישראל ובבית הספר ע"ש אַוֶּלינה דה רוטשליד בירושלים, תפסו מקום כבוד הצרפתית, הגרמנית והאנגלית, ולעברית היה מקום נחות-דרגה באותו זמן.

אולם פרפיט מצטט הרבה עדויות של גוסעים, אשר מצאו את היהודים מדברים עברית, ביניהם באקיגהם ב-1816 בירושלים, ניקולסון ב-1835, וב-1839 המיסיונר הסקוטי מק-צ'ין: "רוב היהודים בארץ זו מדברים עברית, רבים מיטיבים לשלוט בה יותר מבכל שפה אחרת, ואילו שפתותינו מגמגמות בלשון הקודש". וגוסע אחד, ויילד שמו, כתב בשנת 1840, כי רק בירושלים (הכונה לארץ-ישראל) משמשת

---

4. שם, עמ' 254.

העברית כשפת דיבור, והיא הדרך היחידה בשביל המיסיונרים כדי להגיע ללב היהודים, שאינם יכולים לעמוד בפני שפת הקודש. הנוסע וילסון כתב ב-1847 על היהודים הספרדים של טבריה, כי בינם לבין עצמם הם מדברים ספאנוילית, עברית וערבית, ועם אחיהם האשכנזים בעברית, וכי יהודים מצפון-אפריקה בחיפה דיברו עברית בשוק.

באותה שנה העיר רופא נוצרי, שפעל בירושלים במשך כמה שנים, כי העברית היא למעשה שפתם הלאומית של היהודים עד היום הזה. כן כתב ב-1849 הכומר וודקוק בספר "מסעות בארצות התנ"ך": "ספאנוילית ועברית הן שפות הדיבור העיקריות של הספרדים, ובין האשכנזים – יהודית-פולנית, עברית ופולנית-גרמנית". הכומר המשומד משה מרגליות, תלמיד ישיבה בנעוריו, שפנדאי הבין את השפה, ביקר בחברון ב-1848 ואמר, כי שם שמע עברית מדוברת. ועל כולם הקונסול הבריטי בירושלים ג'ימס פין, אוהב ישראל, אשר לדעת פרפיט ידע עברית על בורייה, כתב באוטופיוגרפיה שלו, כי הבין גם עברית וגם יידיש, בדיבור ובכתב, בלא תורגמן, וידעה זו הייתה לו לעזר רב, כי העם היסס להפקיד ענייניו לתורגמן כמתוך בינם לבין הקונסול. ופין מוסיף:

"אשר לשפה העברית, המלומדים באירופה טועים טעות גדולה, כשהם מכנים אותה שפה מתה. בירושלים היא שפה חיה בשימוש יום-יומי; ובהכרח, כי באיזו שפה אחרת ישוחרו יהודים הבאים מקצוות תבל? במשרדנו הקונסולארי נשמעה עברית מדוברת לעתים קרובות, ופעם היה יהודי מקאבול

צריך לברר משהו עם אחד מקאליפורניה, וכמובן בעברית⁵. גם אשתו, שפעלה כיד ימינו, העידה, שראתה יהודים מארצות שונות, שנפגשו בירושלים, ומיד התחילו לדבר עברית, שהיא שפה חיה בכל המובנים, הן לדיבור והן לצורכי ספרות ודת.

במאמר ב"המגיד" ב-1857 על "פלסטינה" נאמר: "...דיברתי עם כמה יהודים וזה גרם לי עונג רב.... רוב היהודים בפלסטינה מדברים בעברית, והזר הרוצה להפיר ולהבין את נימוסי היהודים שם, ואינו מדבר עברית 'כדרך הספרדים', לא ידע עליהם כלום".

כידוע, פגש בן-יהודה את א"מ לונץ בבית החולים ע"ש רוטשילד בפאריס, ושם שמע לראשונה את ההברה הספרדית, ונודע לו מפי לונץ, כי בשיחות חולין גם האשכנזים בא"י משתמשים בהברה זו.

ובזיכרונותיו מספר בן-יהודה על פגישותיו הראשונות עם יהודים ביפו, עם בעל בית אירוח, עם חלפן כספים ועם בעל העגלה, שהסיע אותו לירושלים, וכולם דיברו אתו עברית, זה יותר וזה פחות. עדות, כי השפה הייתה שגורה לא רק בפי המלומדים, מעיד גם השר משה מונטיפיורי בהעירו ביומנו משנת 1875, כי ראה סבלים בירושלים, שדיברו וצעקו בחמש-שש שפות; גרמנית, ספרדית, ערבית, טורקית ועברית. גם פין כתב, שהעברית היא שפה חיה

J. Finn: "Stirring Times" (London, 1878), I, 127-128 .5

.6. המגיד מס' 14 (ליק 1857), עמ' 55.

בשדות ובכביש, אצל החקלאים היהודיים, יעוד יש אחדים כאלה בגליל".

חשיבות רבה נודעה לשפה העברית המדוברת אצל המיסיונרים, כשרצו לעשות נפשות בין היהודים. למשל בסקר, שכתבו בונד ומק-צ'ין בשנת 1839 על כדאיות הקמתו של מיסיון סקוטי בא"י, נאמר: "העברית היא השפה הנחוצה ביותר למי שעמל בין היהודים בארץ זו... הערבית אמנם חשובה, אך לא כל כך הכרחית כמו העברית", והוא מוסיף: "בהברה הספרדית".

ובשנת 1849 כתב הכומר וודקוק: "קושי גדול בהקמת מיסיונים ליהודים הוא למצוא אנשים מתאימים... ראשית כול השפה העברית הכרחית, לא כשפה מתה אלא כשפה חיה". והגב' פין סיפרה בזיכרונותיה, כי המיסיונרים נהגו לערוך תפילות בעברית ולהטיף דבריהם בשפה זו תחת כיפת השמים; והיהודים, שנלחמו במיסיון, השיבו מלחמה שעה באותו אופן ובאותה שפה וע"י הפצת ספרים של פולמוס בעברית.

אשר לשימוש בעברית "כשפה רשמית" בין הקונסולים ליהודים מצא פרפיט בארכיון משרד החוץ הטורקי בירושלים עדות, שלקונסול הצרפתי היה "תורגמן לעברית", שברח מירושלים לחברון מפני מגפת הפולרה ב-1865.

ובשנת 1839 כתב קונסול-המשנה הבריטי בירושלים לקונסול הבריטי במצרים:

"...סירבת להיעתר לבקשתי להקצבה נוספת בשביל תורגמן יהודי מתוך הנימוק, שהשפה הערבית היא השפה

המדוברת והכתובה בכל המסמכים של כלל היהודים בפלסטין, ורוב היהודים כאן אינם יודעים עברית ואינם משתמשים בה בכתב או בדיבור ביחסים היום-יומיים. הרשה לי להעיר בהכנעה מרובה, כי אין הדבר כך לפי ניסיוני. למשל, השבוע הביאו לי שני מסמכים בעברית, אחד צואה, והשני רשימת נכסים של אנשים, שסבלו מהרעש בצפת בזמן האחרון... יכולתי לתת דוגמאות אחרות, ועליי להצביע על הדרך, שהם מנהלים בה ענייניהם בינם לבין עצמם; אני חושב, וכך מודיעים לי, שזו על טהרת השפה העברית, ובמנהג עתיק זה הם דבקים ורוצים להמשיך בו⁷.

ואמנם אחרי כן מונה תורגמן לשפה העברית בקונסוליה הבריטית.

במכתב מ-1862 כתב ג'ימס פין לשר החוץ הבריטי, כי יהיה צורך לשלוח את התורגמן העברי ליהודים שבצפת, טבריה, חברון ושכם כדי לתת להם תעודות חסות חדשות, והוא ישלח את מר שמעון רזנטל, המדבר רוסי, גרמנית-יהודית ועברית.

מסקנתו של פרפיט היא, שאם הייתה העברית שפה מדוברת לפני 1882, נראית תהילתו של בן-יהודה כאביה של העברית המודרנית מופרזת במקצת. ללא ספק היה

F.O. 78/368 [No. 21] (enclosure 2), W-T. Young to Col. P. 7

Campbell, Jerusalem, 19 July 1839

מילונאי דגול, ואישיותו הדינאמית ודבקותו הקנאית בעברית
בתור השפה היחידה של החברה החדשה – שהוא וחבריו רצו
לבנותה – נתנו דחיפה חזקה לתנועה שכבר התחילה. אמנם
קנאותם נתקלה בהתנגדות חריפה מצד היישוב הישן, בעיקר
מצד האשכנזים שבו, ומתוך כך חדל הרוב ביישוב הישן לדבר
עברית כשפה חילונית.

אפשר לחלוק על מקצת הערכותיו של פרפיט, ואפשר
להסכים אתו, אולם אין ספק, שמחקרו תורם להעמקת
ידיעותינו על שורשי השפה המדוברת, שנמצאו בין יהודי
א"י בתקופה שלפני בן-יהודה. אולם אם נפיר בקרקע,
שבנה עליה בן-יהודה את מפעל חייו, אין בכך כדי לפגוע
בכבודו ובערכם של מפעליו הכבירים.